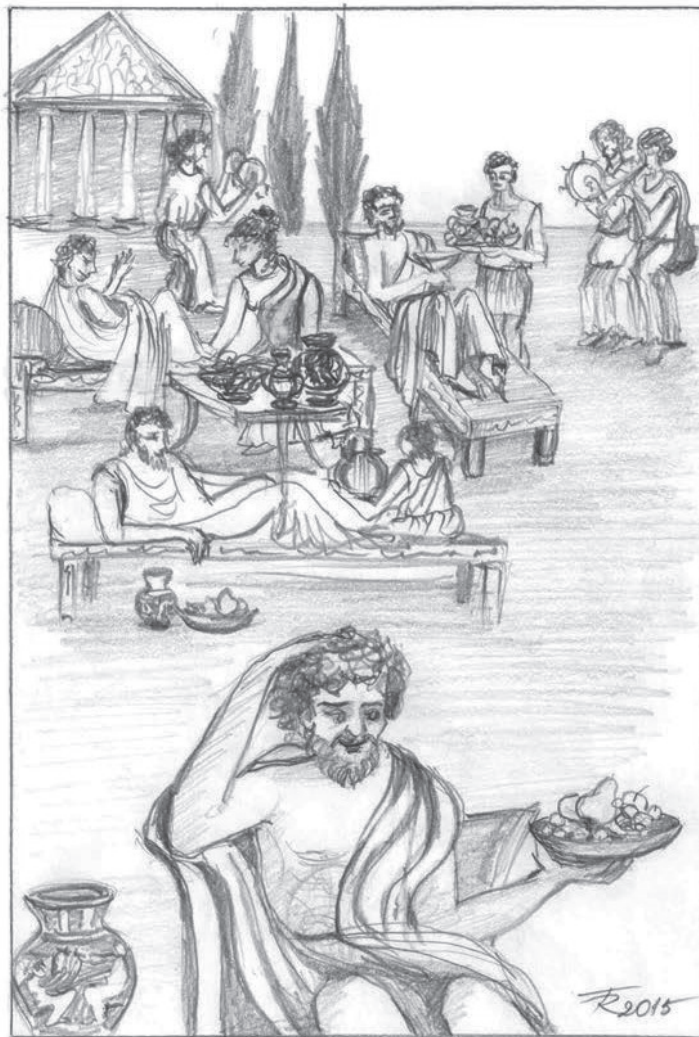

Periklész demokráciája: az első polgár uralma

Tóth Iván

Múltunkat kutatva, arról olvasva gyakran vetődik fel bennünk a kérdés, hogy vajon milyen erők alakították, alakítják történelmünket, s hogy milyen tényezők határozzák, formálják meg egy-egy történeti korszak arculatát, eseményeit. E kérdésre természetesen sokféle válasz létezik: a történelem mozgatórugói lehetnek társadalmi folyamatok, gazdasági okok, szellemi vagy kulturális áramlatok, hogy csak néhányat említsünk a sok közül. Az előbb felsorolt tényezők között rendre feltűnik azonban az egyén szerepének a kérdése a történelemben. Vajon a „nagy emberek” képesek befolyásolni a történelem menetét, s ha igen, kit tekinthetünk „nagy embernek”? Ez utóbbi kérdésre a kiváló svájci történész, Jacob Burckhardt a következő választ adja:

„Nagy ember az, aki nélkül hiányosnak találnánk a világot, mert bizonyos nagy teljesítmények csak az ő révén voltak lehetségesek az adott korban és környezetben, és nélküle

elképzelhetetlenek: személyisége döntően beleszövődik az okok és okozatok legfőbb vonulatába.”

A nagy ember egyszeri és pótolhatatlan, mondja Burckhardt, majd azt is közli velünk, hogy miért:

„Egyszerinek és pótolhatatlannak csak a rendkívüli intellektuális vagy erkölcsi erővel megáldott embert tekinthetjük, akinek tettei valami általánosra, tehát egész népekre vagy egész kultúrákra, sőt az egész emberiségre irányulnak.”¹

Kevés olyan embert találhatunk a világtörténelemben, akire ennyire illene e leírás, mint az athéni Periklészre, Xanthipposz fiára.

A Kr. e. 480-as évek közepén született Periklész ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely gyermekfejjel szemtanúja lehetett, ahogy az apró görög városok szembeszállnak az ókori világ egyik legerősebb hatalmával, a perzsa birodalommal, és heroikus küzdelemben térdre kényszerítik. E világraszóló diadalból önbizalmat és magabiztosságot merítve néhány évtized alatt Periklész vezetésével e nemzedék lesz, amely Athént a görög világ vezető államává emeli, vagy ahogy Periklész fogalmazott híres *Halotti beszédében*,² „Hellasz nevelőiskolájává” avatja. Ám, azt még Periklész sem sejtette előre, hogy ez az állam nemcsak az ókori görög világ, de az egész európai kultúra és államiság nevelőiskolájává válik majd.

1 Jacob BURCKHARDT: *Világtörténelmi elmélkedések*. (Ford.: Báthori Csaba és Hidas Zoltán) Budapest 2001. 211 o.

2 Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. II. könyv, 35–46. fejezet.

Az ifjú Periklészt minden arra predesztinálta, hogy aktívan részt vegyen a politikai ügyekben és jelentős szerepet vállaljon az állam életében. Apja, Xanthipposz a Kr. e. 5. század egyik befolyásos athéni politikusa volt, aki mellett nemcsak a politizálás csínját-bínját tanulhatta ki, de azt is megtapasztalhatta, hogy az államügyek intézése Athénban olykor bizony nem veszélytelen: a 480-as évek közepén polgártársai azzal vádolták meg Xanthipposzt, hogy *türanniszra*, zsarnokuralomra tör, és cserépszavazással (*osztrakiszmosz*) tíz évre száműzték Athénból. A gyermek Periklész valószínűleg követte apját a száműzetésbe, ami meghatározó élményt jelenthetett számára. Nem tudunk ugyan arról, hogy magát Periklészt később komolyan fenyegette volna az *osztrakiszmosz* (hiszen csupán két cserépdarabon szerepel a neve a mintegy tizenegyezer feltárt cserépdarab közül), Xanthipposz példájából okulva alighanem kényszerrel ügyelt arra, hogy vele ne ismétlődhesse meg az, ami apjával történt.

Az óvatosságra minden oka megvolt. A történetírás atyja, Hérodotosz őrizte meg a történetet, mely szerint Periklész édesanyja, Agariszté – a zsarnok Peiszisztratidákat elűző Kleiszthenész unokahúga – Periklész születése előtt néhány nappal álmot látott, amelyben egy oroszlánnak adott életet. Az álomkép nem csupán a gyermek fényes jövőjére utalt, de fenyegetést is jelentett: az oroszlán ugyanis az ókori athéni hagyomány szerint a zsarnokság szimbóluma volt. A római császárkorban alkotó görög életrajzíró, Plutarkhosz azt is lejegyezte, hogy az ifjú Periklész külső megjelenése, kellemes hangja, gyorsan pergő beszéde az öregeket az athéni

zsarnokra, Peiszisztratoszra emlékeztette. E hasonlóság és az előkelő származás, gazdagság és a befolyásos barátok miatt (ezek mind okot adhattak a gyanakvásra) Periklész fiatalon inkább távol tartotta magát a politikai élettől, nehogy cserépszavazással számúzzék a városból, és kezdetben csak katonai feladatokat vállalt.

Az előkelő származásnak (anyai ágon ugyanis a város egyik legbefolyásosabb családjához, az Alkmeónidákhoz tartozott) azért voltak előnyei is. Ezen előnyök közül a legfontosabb kiváló neveltetése volt. Periklészt a korszak leghíresebb tudósai tanították, köztük a szofista Damón, aki állítólag zenére okította, de a zenetanulás csak álcaként szolgált, valójában az ékesszólásra és a politikai küzdelmekre készítette fel a fiatalembert, mégpedig – Plutarkhosz szerint – úgy, ahogy a gyúró és az edző készíti fel a versenyre induló atlétát. Periklészre a legnagyobb hatást a szofista filozófus Anaxagorasz gyakorolta, aki a szónoklás művészete mellett természettudományokra és nemes gondolkodásra tanította. A filozófus ismertette meg vele az úgynevezett magasabb rendű bölcseletet és az elvont tanokat, amelyek által gondolkodásmódja emelkedettebbé, beszédmodora fennköltebbé lett, mentes mindentől, ami közönséges vagy hatásvadászó. E tanításokat később Periklész a politikai életben is kamatoztatta. Hogy mennyire kiváló szónokká vált, azt talán a következő anekdota szemlélteti a legjobban. Amikor Thuküdidészt, Melésziasz fiát (nem azonos a híres történetíróval), aki hosszú időn keresztül Periklész politikai ellenfele volt, Arkhidamosz spártai király egyszer megkérdezte, hogy ki a jobb birkózó kettőjük közül, ő vagy Periklész, Thuküdidész így válaszolt a kérdésre:

„Ha birkózás közben földhöz vágom, akkor is ő marad felül. Bebizonyítja, hogy nem fektettem két vállra, és elhíti azokkal is, akik a birkózást végignézték.” (Plutarkhosz, Periklész 8. fejezet)³

Félelmetes szónoki képességeiről az akkori vígjátékírók is megemlékeztek: *„Mennydörög – mondták róla – villámokat szór, amikor a népgyűlésen beszél; rettenetes mennykövet hord a nyelvén.”*

Szónoki képességekre minden athéninak szüksége volt, ha tevőlegesen részt kívánt venni az államügyekben. A legfontosabb döntéshozó szerv ugyanis ekkor már a *Pnűx* dombján üléselő népgyűlés (*ekklészia*), amelynek tagja lehetett minden huszonegyedik életévét betöltött, kétéves katonai szolgálatot teljesített athéni – vagyis apai ágon athéni felmenőkkel rendelkező – férfi. A dombon kiépített üléshegy mintegy hatezer ember számára tudott egyszerre helyet adni. Itt szavaztak kézfelemeléssel az állam legfontosabb ügyeiről. A szavazást vita előzte meg, mely során a gyűlésen részt vevő polgárok közül bárki fellephetett a szónoki emelvényre (*béma*) és szabadon elmondhatta véleményét. A *parrhészia*, a szólás szabadsága volt az egyik sarokköve az athéni demokráciának.

Periklész is élt ezzel a joggal, és elsősorban a népgyűlésen igyekezett meggyőzni polgártársait. A beszámolók szerint azonban csak a fontos ügyekben szólalt fel (a kevésbé jelentős ügyek tárgyalását barátaira és más szónokokra hagyta), s valahányszor a szónoki emelvényre lépett, az istenekhez

3 Plutarkhosz Periklész életrajzát Máthé Elek fordításában közöljük.

imádkozott, hogy a beszéd tárgyához nem illő szó ki ne jöjjön a száján.

Önmagában persze a szónoki mesterség magas fokú művelése nem lehetett oka Periklész sikerének. Lássuk, hogy kortársa, az ókor talán legkiválóbb történetírója, az athéni Thuküdidész miben vélte fölfedezni Periklész *nagyságának* a titkát:

„Periklész tekintélyének titka elismert erkölcsi és szellemi fölényében rejlett, továbbá abban, hogy a legteljesebb mértékben megvesztegethetetlennek bizonyult; s bár a tömeget szabadsága korlátozása nélkül uralta, nem a tömeg őt, hanem inkább ő irányította a tömeget, s mivel hatalmát nem törvénytelen eszközökkel szerezte, szavaival sosem igyekezett a népnek hízelegni, hanem, mivel elég tekintélye volt, olykor indulatosan szembeszállt véleményével. S ha észrevette, hogy polgártársait indokolatlanul ragadja el a vakmerő elbizakodottság, kemény szavaival félelmet ébresztett bennük, ha viszont oktanul csüggedni kezdtek, ismét önbizalmat öntött beléjük. Az ő idejében névlegesen ugyan demokrácia jött létre, valójában azonban az első polgár uralma. Utódai azonban, akik tekintély dolgában közelebb álltak egymáshoz, s arra törekedtek, hogy megszerezzék az első helyet, kezdték a tömeg kedvét keresni s az államügyeket ennek a tetszése szerint intézték.” (Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. I. könyv, 65. fejezet. Ford.: Muraközy Gyula)

Thuküdidész leírása különösen érdekessé válik, ha egy pillanatra visszaidézzük a svájci történész, Burckhardt szavait:

„Egyszerinek és pótolhatatlannak csak a rendkívüli intellektuális vagy erkölcsi erővel megáldott embert tekinthetjük. . .”

A 19. században alkotó történész ugyanazokban a tulajdonságokban – szellemi és erkölcsi erő – fedezi fel az emberi nagyság zálogát, mint amiket 5. századi athéni elődje Periklésznek tulajdonított. Érdekes itt még egy példát említenünk, amely szintén e tulajdonságok kiemelt fontosságára hívja fel a figyelmet. A Kr. e. 1. században élt római szónok, Marcus Tullius Cicero a haldokló római köztársaság számára a gyógyírt egy olyan ideális államférfiban látta, aki rendelkezik a fent említett tulajdonságokkal. Cicero történeti példát is említ (vö. *de Republica* I, 25), nem mást, mint az athéni politikust, aki véleménye szerint tekintélye (*auctoritas*), ékesszólása (*eloquentia*) és okossága (*consilium*) révén lett a város első polgára (*princeps*).

Miről vallanak nekünk ezek a különböző korszakokból felvillantott leírások, vélemények? Arról, hogy Periklést már az ókorban az ideális államférfi iskolapéldájának tekintették, s azok a jellemvonások, amelyeket neki tulajdonítottak a későbbi korokban is a legfontosabb ismérveit jelentették a kiválóságnak.

Térjünk most vissza Thuküdidész jellemrajzához. Az olvasónak feltűnhet a leírásban egy különös mondat, a következő: *„Az ő idejében névlegesen ugyan demokrácia jött létre, valójában azonban az első polgár uralma”*. Mit jelenthet pontosan ez a látszólag ellentmondást hordozó sor? Vajon azt sugallja, hogy Athénban csupán valami áldemokrácia létezett, s valójában egy demokratikus köntösbe bujtatott diktatúra

működött? Hogy a kérdésre választ kapjunk, Plutarkhosz életrajzi leírását érdemes röviden áttekintenünk.

Plutarkhosz szerint, amikor Periklész a politika színpadára lépett (valamikor a 470-es évek végén) döntést kellett hoznia, hogy milyen irányban kezd el politizálni. Választásának okai a következők voltak:

*„Ariszteidész ekkor már nem élt, Themisztoklész száműzték, Kimón pedig gyakran vett részt Görögországtól távoli hadjáratokon, Periklész tehát elhatározta, hogy **antidemokratikus érzelmei ellenére is a nép pártjára áll, s a gazdag oligarchák helyett a szegény néptömegek védelmét választja. Valószínűleg attól félt, hogy türanniszra való törekvéssel gyanúsítják; ezért, látva, hogy arisztokrata származású vetélytársa nagyon közkedvelt a legelőkelőbb körökben, a tömegekhez állt, hogy biztonságot és tekintélyt szerezzen magának Kimónnal szemben.**”* (Plutarkhosz, Periklész 7. fejezet)

A beszámolót olvasva az a benyomás alakulhat ki bennünk, hogy Periklész az adott belpolitikai helyzetet felmérve osztott-szorzott, és *antidemokratikus érzelmei ellenére* döntött úgy, hogy a nép élére áll, hiszen az arisztokratáknak már volt egy karizmatikus vezetője Kimón személyében, a tömegeket képviselő politikai oldal viszont Themisztoklész száműzése után árván maradt. Röviden tehát: Periklész csupán politikai opportunizmusból, érdekből választotta a nép képviselőt, jóllehet egyáltalán nem volt demokratikus érzelmű. Ha azonban jobban megvizsgáljuk a fenti mondatot s az *eredeti görög*

szöveget, árnyaltabb képet kapunk Periklész döntéséről és annak háttéréről. Lássuk a görög szöveg *pontos* fordítását:

...Periklész tehát elhatározta, hogy **a köznépnek szenteli magát** (τῷ δήμῳ προσένειμεν ἑαυτὸν – *tó démó proszeneimen heauton*), **s a gazdagok és kevesek helyett a szegény sokaság ügyeinek képviselőt választotta, noha természetét/származását tekintve a legkevésbé sem volt népies** (παρὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν ἥκιστα δημοτικὴν οὔσαν – *para tén hautu phüszin hékiszta démotikén uszan*).

Az első, amire fel kell hívnunk a figyelmet, Plutarkhosz szóhasználata. A *tó démó proszeneimen heauton*, vagyis „a köznépnek szenteli magát” kifejezés inkább árulkodik Periklész belső elhivatottságáról, mintsem politikai számításairól. A második – s talán az előzőnél is fontosabb – hogy a görög szöveg nem beszél Periklész antidemokratikus érzelmeiről csak arról, hogy *természetét és/vagy származását tekintve* (a görög *phüszisz* szó mindkettőt jelentheti) az athéni államférfi nem a köznéphez tartozott. Tehát nem arról van szó, amit az antidemokratikus kifejezés sugall, tudniillik hogy Periklész nem volt oda a demokráciáért, hanem arról, hogy arisztokrata családba született, s ennek megfelelően nevelkedett, következésképpen másfolyen volt, mint egy kézműves vagy napszámos fia. Ha így, helyesen olvassuk a szöveget, akkor az derül ki, hogy Periklész annak ellenére választotta a kevesek és a szegények képviselőt, hogy származása, neveltetése éppen az ellenkező politikai irányba mutatott.

Tagadhatatlan azonban, hogy Plutarkhosz fent idézett beszámolója arról is tanúskodik, hogy Periklész döntéseit nagyban befolyásolták politikai küzdelmei. Tekintsük át ezeket röviden. A 60-as 50-es években Periklész legnagyobb politikai ellenfele a marathóni győztes, Miltiadész fia, Kimón volt.

Plutarkhosz szerint *„Periklész eleinte, amíg Kimónt vetélytársának tekintette, a nép kedvét kereste, de mert nem volt annyi pénze és vagyona, mint Kimónnak, aki pénzt osztogatott a szegényebbeknek, naponként vendégül látta asztalánál a rászoruló athéniakat, az idősebbeknek ruhát adott, és leromboltatta birtoka kerítéseit, hogy fáiról az szedhessen gyümölcsöt, aki akar, a nép kegyeinek hajhászásában alulmaradt, s Arisztotelész szerint az oiai Damonidész tanácsára ezért folyamodott az állami juttatások rendszeréhez. Így azután a színházi pénzekkel, a törvényszéki napidíjakkal, s a más címeken kifizetett összegekkel és közsegélyekkel megnyerte magának a népet.”* (Plutarkhosz, *Periklész* 9. fejezet)

Noha Plutarkhosz leírása nem minden ponton fedi a valóságot, az kétségtelenül igaz, hogy Periklész a politikai csatározások folyamán olyan eszközökhöz nyúlt, nevezetesen az állami juttatások rendszeréhez, amelyek miatt később bírálói (például a filozófus Platón) *demagógnak* tekintették az athéni államférfit. Miután – részben ezeknek az intézkedéseknek köszönhetően – sikerült Kimónt és táborát meggyengítenie, Periklész Athén legbefolyásosabb polgárává vált. Kimón halála után (Kr. e. 451) azonban az arisztokraták, akik attól tartottak, hogy Periklész egyre növekvő hatalma

egyeduralommá válik, új vezetőt találtak maguknak, Kimón sógorát, az alopekéi Thuküdidészt. Thuküdidész ugyan nem volt olyan kiváló hadvezér, mint Kimón, ellenben nagyszerű szónoknak, politikusnak és szervezőnek bizonyult. Összefogta az arisztokratákat, és a népgyűlésen hevesen támadta Periklészt és politikáját. Válaszul Periklész követve már a Kimón ellen is bevált taktikát – ahogy azt Plutarkhosz írja – odadobta a hatalom gyeplőjét a népnek, és politikájával még inkább a nép kezét kereste, még hozzá a következőképpen: látványos ünnepségeket, felvonulásokat rendezett, lakomákat adott, telepéseket küldött az Égei-tenger vidékére és Dél-Itáliába. Nagy középítkezésbe fogott, melynek az eredményeképpen született meg például a Parthenón vagy a Propülaia az Akropoliszon, mely épületek ma is Athén ékességei.

Periklész politikája ismét bevált: Thuküdidésszel vívott párharcából végül ő került ki győztesen, Kr. e. 443-ban ugyanis Thuküdidészt cserépszavazással száműzték Athénből. Periklésznek ezután már nem akadt méltó politikai ellenfele. E nyugodtabb belpolitikai környezet lehetőséget adott számára, hogy visszavegye a gyeplőt a néptől. Ezekről az évekről Plutarkhosz így ír:

„De Periklész magatartásában ekkor már igen nagy változás ment végbe; megszűnt a néppel szemben tanúsított engedékenysége, nem hajolt meg könnyen a tömeg kívánságai előtt, amelyek úgy változtak, akár a szél járása. Felhagyott korábbi puha és engedékeny kormányzati módszerével, amelyet lágy és kellemes dallamhoz hasonlíthatnánk, s helyette arisztokratikusan, sőt majdnem a királyi hatalom fensőbbiségével kormányzott.

Hatalmát azonban helyesen és tántoríthatatlanul használta a közjó érdekében, és a népet meggyőzéssel és felvilágosítással vezette, többnyire a nép kívánságának megfelelően. De előfordult az is, hogy ellene szegültek, és ilyenkor erélyesen, sőt ha kellett, a kényszer eszközeivel térítette őket a jó útra, hasonlóan a bölcs orvoshoz, aki a hosszadalmas és bonyolult betegséget úgy kezeli, hogy betegének időnként megenged bizonyos ártalmatlan szórakozásokat, máskor azonban erőteljesebb eszközökhöz nyúl, és a betegség gyógyításához elengedhetetlenül szükséges orvosságokat rendel. Természetes, hogy egy olyan mérhetetlenül nagy hatalom birtokában lévő nép körében, mint az athéni, sok volt a zűrzavar. Egyedül Periklészben volt meg a képesség, hogy bírjon velük. Mint kormányrudat használta a reményt és a félelmet; az egyiket, hogy féken tartsa az athéniak önteltségét, a másikat pedig, hogy felemelje és vigasztalja őket, ha kedvüket vesztették. Ily módon bebizonyította, hogy a szónoki képesség – hogy Platón szavait idézzük – a lelkek vezetésének művészete, és a szónok legfőbb feladata, hogy helyesen bánjon az emberek érzelmeivel és szenvedélyeivel, hasonlóan ahhoz, ahogyan a lant művésze játszik hangszerének húrjain. Mindezt mégsem magyarázhatjuk egyedül szónoki tehetségével, hanem, mint Thuküdidész mondja, feddhetetlen életével, az iránta érzett bizalommal és megvesztegethetetlen, a pénzzel szemben közömbös jellemével. Elmondhatjuk róla, hogy bármily nagygyá és gazdaggá tette is Athént, és bármennyire hatalmasabb volt is sok királynál és zsarnoknál, akik még gyermekeiket is dúsgazdaggá tették, ő egyetlen drakhmával sem gyarapította apjától örökölt vagyonát.” (Plutarkhosz, Periklész 15. fejezet)

Amint az a fent idézett szövegből is kiderül, Plutarkhosz, hasonlóan Thuküdidészhez, pozitívan ítélte meg Periklész munkásságát. Az életrajzból azonban az is kiderül, hogy az athéni államférfi nem volt „szent”, hanem hús-vér politikus, aki, ha kellett, céljai elérése érdekében – a közösség érdekeit szem előtt tartva – olyan eszközökhöz nyúlt, amelyek sokak szemében vitatathatóak voltak – azonban, úgy tűnik, Periklész mindig tudta, hol a határ.

A magunk részéről összefoglalás és Periklész mérlegre tétele helyett inkább egy hosszabb, egymásba fonódó kérdéssort teszünk fel, mely megválaszolását az olvasóra bízunk. Vajon milyen lenne Európa az ókori Hellasz öröksége nélkül – a görög filozófia, irodalom, építészet, szobrászat nélkül? Milyen lett volna az ókori Hellasz Athén, az athéni kultúra és demokrácia nélkül? Milyen lett volna Athén Periklész nélkül?